

Monica Heintz, *Etica muncii la românii de azi*, București, Editura Curtea Veche, 2005 (234 p.)

Mi s-a întâmplat destul de des să mă întreb în ce măsură, în prezent, românii muncesc la fel ca în timpul regimului comunist, dacă o fac la fel sau altfel decât vecinii lor sau decât occidentalii.

Majoritatea erau angajați doar pentru a avea un loc de muncă: în comunism munca era, nu doar un drept, ci și o datorie, iar șomajul era nu doar indezirabil, ci interzis (Deacon, 1992; Zamfir, 1995).

Etica muncii era definită prin butada devenită anecdotică la sfârșitul anilor '80: „Noi ne facem că muncim, voi vă faceți că ne plătiți”. Lucruri similare se petreceau în Bulgaria, unde, așa cum îmi spunea de curând un cercetător în economie din țara vecină (Vasil Țanov), angajații aveau parte la locul de muncă de o mulțime de „*leisure time*”.

În condițiile acestea, întrebarea asupra a ce se petrece astăzi în această sferă a practicilor și a valorilor muncii reprezintă o provocare extrem de interesantă pentru cercetarea socială din spațiul fost comunist, în general, și din România, în particular.

Cartea pe care îmi propun să o prezint aici răspunde în mare măsură acestei provocări. Este vorba de o lucrare plasată la granița, oricum înșelătoare, dintre ramuri de știință, care se suprapun deseori: antropologie, sociologie și etnografie. Autoarea o definește drept o „analiză socială”, în chiar prima propoziție din *Introducere*, și tind să cred că este o etichetă cât se poate de nimerită.

Cartea Monicăi Heintz, *Etica muncii la românii de azi*, reprezintă un eveni-

ment deosebit de interesant în peisajul științelor sociale românești. Nu doar tematica, dar și autorul, forma și conținutul volumului se constituie fiecare în elemente inedite, atractive pentru cititor, indiferent că este vorba despre profesioniști în științele sociale, studenți sau despre publicul larg. Prin originile și interesele curente de cercetare, Monica Heintz ar putea aparține noii generații de antropologi sociali români¹. Pe de altă parte, Monica Heintz nu aparține spațiului academic românesc. Absolventă de filosofie la Sorbona, a optat pentru studierea antropologiei sociale la Oxford (master) și Cambridge (doctorat), activitățile de cercetare din timpul doctoratului oferindu-i prilejul de a realiza cercetarea ce fundamentează volumul de față. Un stagiu postdoctoral la Max Plank Institut completează educația formală.

Așadar, Monica Heintz are o experiență de studii și cercetare în prestigioase instituții din Europa, venind în România, țara natală, ca un observator extern, dar implicat emoțional prin socializare și nu numai, pentru a studia etica muncii la români. Ea se află în situația paradoxală de a fi un „expert străin” care face o analiză socială într-o țară de care nu e străin. Trebuie să admitem că o astfel de intrigă este suficient de captivantă pentru a îndemna spre lectură. În acest sens se adaugă și mediatizarea deosebită (prezentare în câteva articole din presă – *Observator Cultural*, *Jurnalul Național*, *Averea*, *Săptămâna Financiară*, *Ziua* –, includerea la loc de cinste pe site-ul și în newsletter-ul Editurii Curtea Veche, prezența în emisiunea Eugeniei Vodă, „Profesioniștii”, de la TVR).

Fără a face rabat de la cerințele unei lucrări academice, Monica Heintz reușește să scrie un volum care se poate citi

la fel de ușor ca un roman. Textul este unul alert, cu o topică a frazei remarcabilă, cu un umor subtil și ironie de calitate. Opțiunea metodologică joacă rolul intrigii: pentru a studia etica muncii în diferite tipuri de organizații ofertante de servicii (sectorul din economie ales pentru analiză), cercetătoarea se integrează în trei astfel de entități, angajându-se efectiv în două dintre ele. Studiile de caz reflectă o experiență de observare participativă îndelungată.

Primul studiu îl face la o companie privată, localizată în București. Obiectul activității este oferirea unor cursuri de limbi străine. Clienții sunt recrutați pe stradă și/sau la telefon, dintr-o populație țintă constituită din adulți între 35 și 50 de ani, cu venituri peste medie. Activitatea companiei este centrată pe marketing, calitatea serviciului oferit (cursurile) fiind considerată de managerul-patron drept secundară. Managerul este probabil tipic pentru multe companii de dimensiune medie conduse direct de patronul-fondator: autoritar, neîncrezător în angajați, pe care îi plătește prost și la negru, dar proclamându-și apartenența la modernitate, ca un „adevărat capitalist occidental”, interesat să facă bani cu orice preț.

A doua organizație este un liceu de artă, de asemenea localizat în București. Directorul, o profesoară de muzică, deține o libertate de decizie limitată (din acest punct de vedere, comparativitatea cu celelalte două studii de caz are o productivitate redusă). Puținele decizii și conflicte apărute între cadrele didactice sunt rezolvate consensual, prin participarea „subalternilor”. Principiul după care se ghidează un astfel de manager și întreaga organizație este legat de faptul că directoarea se consideră și este definită, în principal, drept colega profesorilor din școală, nu șefa lor.

Pentru un ONG, esențială este supraviețuirea organizației. Portofoliul de proiecte este relativ bine dezvoltat: organizația oferă servicii sociale gratuite copiilor aflați în dificultate, fie că sunt sau nu sunt instituționalizați. Finanțarea provine din granturi naționale și internaționale. Există spațiu de extindere, însă organizația nu își propune acest lucru, preferând să se mențină la nivelul actual (are câteva filiale în întreaga țară, cartierul general fiind la București). Angajații sunt bine plătiți, însă acuză stilul de conducere caracterizat drept prea familiar și adesea indecis. În fapt, managerul practică un *laissez faire* dus la extrem (toate deciziile sunt luate consensual, consensul fiind însă înțeles drept unanimitate, ceea ce conduce des la blocaje). Acesta se combină cu o structură organizațională incertă, în care un consultant extern, fără rol formal, are adesea un rol decizional important în ceea ce privește politicile organizației în cauză.

Monica Heintz folosește cele trei organizații pentru a studia etica muncii. Pe de o parte, este vorba de regulile de comportament de la locul de muncă, iar pe de alta, de valorile atașate lor. În contrast cu uniformitatea din comunism, cercetătoarea descoperă acum o Românie variată, cu o ideologie a muncii diferită de la o organizație la alta. Ideologiile muncii se constituie ca mixturi specifice între filioane diferite: etica muncii promovată în socialism; reprezentările actorilor implicați (în principal, angajați și manageri, dar și clienți) asupra eticii protestante (capitaliste) a muncii; orientările de valoare promovate de către religie. În acest spațiu, marcat atât de trăsături locale, cât și de globalizare, se construiesc și ideologia muncii promovată de patronul – *nouveau riche* – manager din firma privată, și *laissez faire*-ul cu formele sale particulare de la liceul de artă și din ONG-ul studiate.

Ele reies cu pregnanță din modul în care se construiesc și decurg relațiile dintre angajați, dintre angajați și manageri, dintre angajați și clienți. Modul de utilizare a timpului, nu doar la locul de muncă, ci și acasă, practicile de interacțiune interumană sunt observate atent de către autoare nu doar în cele trei studii de caz, dar și în altele, izvorâte în principal din experiența personală de interacțiune cu autoritățile și funcționarii publici.

Pentru a-și construi explicația și pentru a descrie mai exact ceea ce se întâmplă cu munca la români, Monica Heintz face recurs la factorii structurali ai societății studiate. Postcomunismul în ansamblul său, cu referirile firești către comunism, corupția, economia informală, încrederea și relațiile sociale, practicile de schimb social sunt toate adresate. De fapt, demersul este unul integrator, discutând implicit despre interdependența subsistemelor sistemului social, dacă ar fi să utilizăm o etichetare de tip funcționalist. Mai mult decât atât, interesul autoarei pentru etica muncii derivă dintr-o curiozitate de cercetare mai generală: Monica Heintz percepe în societatea românească un curent de opinie care pornește de la premisa că mentalitățile, mai exact „mentalitatea românească”, ar constitui „una dintre cauzele principale ale problemelor sociale de azi” (5), dar și a celor economice (19). Reprezentarea autoarei arată că o astfel de explicație este împărtășită de majoritatea elitei dacă nu cumva chiar dominantă în societatea românească. Premisa implicită demonstrează că în cazul în care mentalitatea este cea care determină înapoierea, atunci ea poate fi regăsită ca atare în etica muncii, atâta vreme cât „descrierile negative ale mentalității românești se referă [...] la ceea ce literatura științifică anglo-saxonă definește ca etică a muncii”. De aici interesul direct

pentru etica muncii, înțelegă în sens weberian drept „ansamblul valorilor legate de muncă” (5). Autoarea își propune practic să infirme ipoteza determinismului mentalității, arătând că etica muncii este rezultatul și determinantul unui ansamblu de factori socioeconomi.

Voi reveni asupra concluziei în cauză, însă mai întâi trebuie lămurite conceptele utilizate. Etica muncii este clar, precis și operațional definită în lucrare. Mentalitățile însă ridică unele probleme. Uneori ele sunt moduri de a gândi și de a se face înăscute, comune popoarelor, cu care indivizii se nasc și mor, în sensul „teoriilor evoluționiste, mentaliste și psihologice de la începutul secolului XX” (21). Alteori ele trimit direct la cultură și valori sociale, din moment ce, așa cum am arătat mai sus, se referă la etica muncii, adică la un set de valori legate de muncă.

Devine incert care este ipoteza pe care își propune să o infirme autoarea. Ambiguitatea este susținută și de fragilitatea reprezentării Monicăi Heintz asupra explicațiilor dominante în societatea românească. Cele câteva exemple invocate în sprijinul afirmației sale (declarații ale unor lideri de opinie și politicieni preluate din presă) nu sunt prea convingătoare în acest sens. La fel de bine ar putea fi invocate declarațiile care invocă sărăcia din comunism sau asuprirea sovietică drept cauză a tuturor problemelor. Se poate adăuga și reacția imediată, stigmatizantă, a întregii societăți la celebrele profeții din perioada cuprinsă între decembrie 1989 – ianuarie 1990 ale lui Silviu Brucan (ulterior desemnat ironic drept „oracolul din Dămăroaia”), care spunea, pe de o parte, că românii au nevoie de 20 de ani pentru a recupera decalajul care îi separa la momentul respectiv de Occident și că sunt „stupid people”. Ipoteza mea, la nivelul simțului comun, este că explicarea problemelor

actuale prin intermediul mentalităților nu este câtuși de puțin una răspândită în România.

De altfel, unul dintre argumentele pe care Monica Heintz le aduce presupusei popularități a explicației „în rândul nespecialiștilor” (p. 20) este ușor de infirmat : „acest fapt [popularitatea explicării problemelor contemporane prin intermediul mentalităților] poate fi datorat necunoașterii altor forme de analiză culturală – să nu uităm că științele sociale nu au existat în perioada socialistă și că, după 1990, a fost resuscitată tradiția științelor sociale din intervalul anilor '20-'30, o perioadă în care teoriile psihologice și mentaliste erau în vogă” (pp. 20-21). Într-adevăr, interzicerea științelor sociale în perioada comunistă este un fapt, însă la fel de adevărat se arată a fi că sociologia a supraviețuit mai întâi ca secție în cadrul filosofiei (în anii '60) și apoi ca ramură de știință de sine stătătoare, până la interzicerea ei în 1977. Unele forme de „disidență” la această regulă au existat și după 1977 : este cazul unor discipline botezate mai bizar, însă perfect logic, precum „Sociologia industrială și a organizațiilor” (un curs purtând acest nume, semnat de Iancu Filipescu și Cătălin Zamfir, a fost litografiat la Institutul politehnic București în anii '80 și l-am găsit destul de interesant pe când eram student în sociologie, după 1990) ; este și cazul unor entități precum „Laboratorul de Sociologie Urbană”, cel care, în urma privatizării postdecembriste, avea să devină actualul CURS SA, binecunoscuta agenție de colectare a datelor de sondaj.

Pe de altă parte, ca unul care am studiat sociologia în România după 1990 și am devenit parte a comunității științelor sociale din România, nu am perceput niciodată că sociologia românească s-ar mărgini la resuscitarea tradițiilor de cercetare din

perioada interbelică. E adevărat că mulți dintre sociologii români se revendică epistemologic drept continuatori ai acestor tradiții, însă îmi este greu să definesc întreaga comunitate ca fiind dominată de un astfel de curent. Mai degrabă aș găsi că tendința dominantă în rândul sociologilor români are un determinism marxist prin considerarea aspectelor economice (și demografice) drept fundamentale în explicarea oricărui fenomen social. Am argumentat de altfel altundeva (Voicu, 2005a) că și în ceea ce privește modul de interpretare a tranziției, literatura românească (ca și cea internațională, de altfel) a fost marcată de la început de determinismul economic. Cred că aceasta este încă explicația dominantă în rândul populației alături de cea legată de aspirarea de către străini, așa cum voi detalia peste câteva paragrafe. În absența unei cercetări temeinice a chestiunii în cauză, aceasta rămâne doar o ipoteză, la fel cum se întâmplă cu o altă așteptare pe care o am : cred că „mentalitățile” vor deveni un factor important la nivelul explicațiilor populare ale stării societății. Nu mă refer însă la mentalități în sensul psihologizant al anilor '20-'30, ci în sensul de valori sociale, de moduri de a gândi și de a face, construite social, cel cu care operează teoriile modernizării, neomodernizării și postmodernizării.

Într-un fel, acesta este și sensul în care Monica Heintz pare a înțelege „mentalitățile” atunci când discută despre etica muncii. Persistă însă, în ambiguitate, atunci când își dezvoltă discursul în introducerea și în concluziile volumului. Aceasta însă nu impietează prea mult calitățile de excepție ale volumului. Mi-am permis totuși digresiunea de mai sus dată fiind utilizarea sistematică a mentalităților în construcția explicațiilor din lucrare, ca și diversitatea tematică pe care o propune autoarea.

Nu o să mă opresc aici asupra structurii volumului (studiile de caz sunt rezumate inițial, apoi este descris postcomunismul, fiind mereu pus în legătură cu etica muncii și cu implicațiile reciproce dintre aceasta și restul fenomenelor avute în vedere). O să remarc doar că temele studiate sunt variate și o ajută pe autoare să schițeze o imagine consistentă a societății românești contemporane.

Tocmai această diversitate face, în opinia mea, ca volumul să fie dedicat mai degrabă postcomunismului, urmând o logică comună multor lucrări din zona tranzitologiei. Cunoașterea valorilor asociate muncii rămâne pretextul în jurul căruia este structurată lucrarea. Discursul despre etica muncii în România este construit prin determinanții existenți în societatea postcomunistă, descrisă la rândul-i în contrast cu comunismul și cu societățile vestice contemporane. Ea se definește ca parte integrantă a relațiilor interumane și, mai general, a modului de organizare a societății. Corupția, economia informală, încrederea, relațiile, schimbul social, moștenirea dublei morale (cea oficială și cea reală), controlul asupra timpului (Verdery, 1996) sunt chestiuni abordate cu atenție și competență de autoare. Ele reprezintă, de altfel, teme predilecte ale literaturii recente dedicate postcomunismului (vezi Voicu, 2005a). Democratizarea, markezizarea și politicile sociale (dominante în literatura tranziției la începutul anilor '90, dar atrăgând un interes în ușoară scădere, ulterior) sunt abordate doar în trecere.

Monica Heintz nu propune explicații novatoare și nici nu povestește fapte complet noi. Ea reușește însă să creioneze o imagine sugestivă asupra schimbărilor aduse de tranziție la nivelul indivizilor. Cartea se constituie astfel într-o contribuție valoroasă la efortul de înțelegere a ceea

ce înseamnă postcomunismul în România și, în general, în Europa de Est.

Mi-a reținut atenția, în mod deosebit, capitolul dedicat limbajului și metalimbajului, a comunicării în situații concrete ale relației client-furnizor de servicii (în principal client-funcționar public). Autoarea decodifică imediat un limbaj dublu, cu semnificațiile distincte. Acestea se mulează pe de o parte pe morala oficială, pe ceea ce ar trebui să se întâmple în societatea ideală. Pe de altă parte, ele definesc, structurează și facilitează practica vieții reale, normalitatea. Transpunerea în sfera eticii muncii în sectorul serviciilor este instructivă. Interacțiunea cu angajații din sectorul public implică un dublu cost: taxele și impozitele (deja) plătite se dovedesc a fi insuficiente; plățile suplimentare, informale, constituie regula rezolvării oricărei probleme, indiferent că este vorba de poliție, de evidența populației, de personalul medical din spitale, de vameși etc., în multe cazuri astfel de coplăți garantează doar dreptul de a rezolva problema de unul singur, nestingherit de aparatul birocratic, însă în spiritul legii, în timp ce personalul competent în domeniu doar aprobă și parafează calitatea soluțiilor găsite de petent, prin aplicarea de ștampile, timbre și semnături. Limbajul este cel care facilitează acest joc dublu, între morala oficială și cea reală. Subînțelesurile cunoscute de toți definesc, în cele din urmă, normele sociale care structurează etica muncii în sectorul serviciilor (chiar și în cazul celor furnizate privat). Totodată, limbajul folosit statuează relația funcționar-client ca pe o relație de putere înclinată în favoarea primului (deși argumentația este deosebit de interesantă și în cele din urmă validă, pare construită în fugă, lăsând impresia că nu este suficient de mult lucrată. Riscul este ca cititorul să găsească, la o primă

lectură, că acest ultim capitol este mai puțin convingător decât restul volumului).

Înainte de a discuta concluziile cărții mă voi opri, în special, asupra unor părți mai fragile ale lucrării și a modului în care ele ar putea eventual afecta rezultatele analizei Monicăi Heintz.

În ciuda discursului despre mentalități și cultură m-a surprins lipsa de apel la teoriile modernizării (Weber, Inglehart etc.), neomodernizării (Sztompka) și postmodernizării (Giddens, Beck, Lash etc.). Este adevărat însă că elemente ale discuției respective apar uneori în prim-plan îndeosebi prin invocarea ierarhiilor de tip tradițional: „în România, autoritatea e dată de vechime și vârstă” (55). Uneori, autoarea se hazardează, într-un mod oarecum naiv, în a-și generaliza experiențele personale: „din experiența mea de viață personală, un trai decent în București necesita 250 de euro pe lună, la nivelul anului 2001, pentru o persoană. Dacă majoritatea salariilor sunt în jur de 100 de Euro [...]” (79). Ar fi de notat că traiul decent depinde de cine îl definește ca atare. Conform butadei clasice a lui Mollie Orshansky (1968), sărăcia, ca și frumusețea, stă „în ochiul privitorului”. Cum este posibil ca Monica Heintz să fi avut alt nivel de aspirații decât restul locuitorilor Bucureștilor, este posibil ca estimarea sa să fie eronată. Pe de altă parte trebuie să notăm și că, în general, salariul mediu în București a fost mai mare decât media națională, uneori chiar dublu. Generalizarea experiențelor personale nu reprezintă o problemă însă atunci când ea este făcută sistematic și se încearcă a fi obiectivizată, cum este cazul descrierii interacțiunii cu funcționarii publici români (evidența populației, în relația cu controlul de frontieră etc.). Dimpotrivă, utilizarea exemplurilor în cauză, consistentă conceptual cu restul lucrării, se dovedește

a fi extrem de productivă în economia analizei realizate.

Alteori, Monica Heintz preia automat din presă anumite clișee și le etichetează drept adevăruri absolute. Este exemplul aplicării terapiei de șoc în România anilor 1996-2000, invocat la pagina 61 (e adevărat că schimbările au fost mai rapide decât în timpul guvernărilor anterioare, însă extrem de lente în comparație cu Ungaria, Polonia sau Cehia de la începutul anilor '90). Se adaugă cel al salariului cercetătorilor științifici preluat din declarațiile unui lider sindical: „la vremea respectivă [august 2000], salariul net pentru un cercetător era de 50 de dolari pe lună, ajungând la 70 de dolari pentru cei ce aveau un doctorat și 30 de ani vechime în muncă [...], salariu de bază la care se adăugau diverse bonusuri” (79). Întâmplător, în momentul respectiv, eram cercetător științific simplu, fără nici una dintre cele trei trepte de gradăție dinspre vârful ierarhiei. Nu aveam doctorat și aveam aproape 4 ani vechime. Mă aflu probabil, printre cei mai tineri și mai prost plătiți 25 la sută dintre salariații din sistemul institutelor de cercetare de stat, indiferent de forul lor tutelar. Salariul meu mediu net era de aproximativ 50 de dolari pe lună, la care se mai adăugau diverse bonusuri (de exemplu al treisprezecelea salariu). Media nu avea cum să fie egală cu salariul meu. Era probabil aproape dublă.

În alte cazuri, autoarea preia clișee ale subiecților, fără a le verifica suficient: în 1999-2000, sistemul românesc de învățământ preuniversitar încă mai avea probleme de subocupare a cadrelor didactice în raport cu normele existente (erau mai multe cadre didactice decât necesarul). Este posibil ca în școlile de artă să fi fost altfel, însă acest lucru nu poate fi

generalizat la nivelul întregului sistem așa cum o face Monica Heintz (35, 114-117).

Alte câteva atribuiri îndoielnice ale cauzelor par a releva o documentare insuficientă sau mai degrabă un credit prea mare dat spuselor interlocutorilor: directorul liceului prezentat într-unul dintre studiile de caz se plânge că este nevoită să se implice în probleme administrative și spune că acest lucru se datorează lipsei de personal administrativ (35). Autoarea își însușește imediat explicația, fără a-și lua precauții. Să nu uităm că sistemul preuniversitar românesc, funcția de director este, prin definiție, una administrativă. Cel care o deține se ocupă mai degrabă de organizare decât, spre exemplu, de chestiuni legate de curriculum, care, în perioada analizată (dar și acum, însă în altă măsură), reveneau autorităților centrale, inspectoratelor școlare și, în ce privește unele decizii punctuale, profesorilor și șefilor de catedră. Asumarea funcției de director presupune tocmai preluarea unor atribuțiuni administrative, directorul fiind chiar persoana desemnată să le îndeplinească. Mai mult, este puțin probabil ca sistemul de învățământ românesc să accepte chiar și astăzi prezența unui manager școlar care să rezolve exclusiv problemele administrative, venit din afara corpului profesoral și nesupus controlului direct al acestuia.

Din punct de vedere strict metodologic, am fost dezamăgit că nu am reușit să aflu câteva detalii elementare: nu reiese prea clar dacă subiecții știau cu ce se ocupă cercetătorul sau nu și în ce măsură acest lucru ar fi putut afecta calitatea datelor culese. De asemenea, este neclar care a fost relația dintre cercetător și subiecți: apropiată, distantă etc. și care ar fi numărul de subiecți ce au furnizat informații detaliate în fiecare dintre cele trei studii de caz.

Toate aceste mici inexactități nu afectează discursul de fond și concluziile, însă, din păcate, creează adesea o imagine de superficialitate sau de slabă înțelegere a realităților descrise.

Ceea ce rămâne însă sunt rezultatele finale ale studiului. Analiza Monicăi Heintz conduce către trei concluzii majore (207): în primul rând, „munca este prestată superficial, există corupție la toate nivelurile, nu există respect pentru punctualitate”. În al doilea rând cauzele sunt identificate în factori socioeconomici care țin, în ansamblul lor, de nivelul de dezvoltare al societății românești. Nimic surprinzător până aici, exceptând poate contrazicerea unui stereotip împărtășit de o parte a elitei intelectuale românești care spune, în esență, că românii ar fi o specie aparte de oameni, iar calitățile și defectele lor ar fi native. (Este vorba despre același stereotip pe care Monica Heintz îl consideră dominant în societatea românească, generalizare asupra căreia mi-am manifestat deja rezervele.) În al treilea rând, între factorii explicativi ai eticii muncii în România, Monica Heintz identifică „percepția negativă pe care românii o au despre ei înșiși”, cauză care „se situează pe un loc central” (207).

Aceasta ar contribui la diminuarea respectului față de sine și față de concetățeni. Autoarea extinde concluzia către implicațiile ei practice: un respect mai ridicat față de sine și față de ceilalți ar putea determina nu doar o etică „mai sănătoasă” a muncii, ci ar putea avea implicații puternice asupra modului de dezvoltare a țării.

Rezumând argumentele, din lectura mea rezultă un lanț causal explicit, marcat de autoare în capitolul conclusiv:

– românii tind să explice totul prin mentalități (definite drept factori de natură psihologică innăscuți și proprii poporului din care un individ face parte);

- românii au o reprezentare negativă asupra lor înșiși și a românilor în ansamblu ;
- românii au un respect redus față de sine și de ceilalți ;
- acestea conduc la un sistem de valori care fac ca munca să fie superficială, iar performarea ei să fie condiționată de practicarea unei duble morale.

Primele două afirmații o determină pe a treia, iar ansamblul lor, dar mai ales cea de-a treia, o determină pe cea de-a patra. Să notăm și faptul că a patra se referă în principal la munca în sectorul serviciilor, unde relația directă cu clientul reprezintă cheia activităților zilnice.

Am discutat deja despre superficialitatea primei afirmații. Nici a doua și a treia nu îmi par întru totul conforme realității, așa cum o percep eu și cum reiese din diferite date pe care le voi invoca, dar și din descrierea etnografică a celor trei studii de caz, ca și a altor evenimente din viața de zi cu zi menționate în carte.

Mai exact, contest prima parte a fiecăreia dintre afirmațiile doi și trei. Valul 1999-2001 al European Values Survey/ World Values Survey oferă oportunitatea de a vedea cât de mândri se simt locuitorii celor 81 de societăți incluse în analiză de faptul că au naționalitatea țării de proveniență. Românii se plasează pe un loc mediu în Europa. Jumătate dintre ei sunt „foarte mândri” că sunt români, similar scorurilor înregistrate, spre exemplu, de britanici, unguri, danezi sau armeni. Mândria de fi român, pentru români, este cu mult mai ridicată decât cea de a fi francez, pentru francezi sau de a fi italian pentru italieni. Lista poate continua cu Suedia, Germania, Bulgaria, Olanda, Belgia etc. La polul opus, austriezii, polonezii, albanezii, finlandezii, turcii și alte popoare europene sunt mai mândri decât media de naționalitatea lor. Cu alte cuvinte, românii se plasează cam la nivelul mediei euro-

pene în ceea ce privește mândria față de propria apartenență etnică. Acesta poate reprezenta un indicator destul de bun pentru tipul de reprezentare asupra sieși și naționalilor.

În plus, studii mai vechi (Chelcea, 1994) arătau că românii se definesc mai degrabă în termeni pozitivi decât negativi. Pe de altă parte, locul controlului este plasat mai degrabă extern, decât intern : țara este săracă, fiindcă în 1944 nu au venit americanii, apoi din cauza rușilor, fie ei sovietici sau nu ; mergând mai departe în istorie, vina aparține turcilor, popoarelor migratoare, grecilor (Eteria) care l-au trădat pe Vladimirescu ; înapoi în contemporaneitate, de vină este UE că ne acuză de diverse lucruri doar pentru că am fi ultimii veniți în club². Democrațiile occidentale sunt destul de des reprezentate în mentalul colectiv ca dorind să spolieze capacitățile de producție românești pentru a-și asigura o vastă piață de desfacere (România) pentru produsele proprii.

Este adevărat însă că mă aștept ca majoritatea românilor să aibă reprezentări negative asupra concetățenilor ca indivizi, dar nu neapărat și asupra ansamblului acestora. Totul se reflectă în încrederea redusă în oameni (între cele mai reduse din Europa, conform datelor de sondaj – vezi Voicu, 2005b), fără a fi însă principala sa cauză. Respectul redus pentru ceilalți (probat excelent prin datele și argumentația Monicăi Heintz) reprezintă un alt efect. El constituie fără îndoială un determinant important al modului de relaționare dintre lucrătorii din sectorul serviciilor și clienții lor, ca și al calității muncii în general.

Pe de altă parte, un alt lucru ar fi de punctat. Așa cum observă Monica Heintz, reprezentarea dominantă este aceea că salariile sunt mult prea mici în raport cu

munca prestată. Cantitativ vorbind, lucrurile stau la fel și din punct de vedere obiectiv: între cele 25 de țări membre și patru candidate la Uniunea Europeană (Bulgaria, România, Croația, Turcia), România înregistrează cel mai mic salariu mediu lunar (alături de Bulgaria), dar și cel mai mare număr de ore lucrute săptămânal de cei aflați în câmpul muncii (Mărginean, 2006). Ar mai trebui notat și faptul că productivitatea muncii este redusă (ilustrată, de pildă, prin nivelul PIB *per capita* raportat la numărul de ore lucrute), lucru oarecum firesc din moment ce calificarea forței de muncă este redusă comparativ cu restul Europei (doar 8% din populația activă are studii superioare, unul dintre cele mai mici procente la nivelul continentului – vezi Voicu, 2005b).

Problema este una ce ține de discrepanța dintre așteptările probabil superioare posibilităților și împlinirile (salariale) conforme cu performanța sistemului. Acest lucru conduce la frustrarea și disonanța identificate de Monica Heintz. Nu cred însă că implică, în mod necesar, un respect de sine redus. Dimpotrivă, dată fiind structura valorică tradițională a societății ar putea chiar întări respectul de sine odată cu creșterea neîncrederii în ceilalți.

În rest, cred că argumentul Monicăi Heintz este clar și corect: respect redus față de ceilalți, în condițiile unei societăți marcate oricum structural de normele ce susțin ierarhiile stricte de tip tradițional, determină o muncă de calitate redusă, cel puțin din perspectiva clientului intrat vrând-nevrând pe o poziție inferioară în relația (de putere și de schimb) cu furnizorul de servicii. Frustrările salariale determină și ele imediat superficialitatea muncii prestate.

Cartea Monicăi Heintz reprezintă, din punctul meu de vedere, o lucrare ce îndeamnă la reflecție și incită la dialog. Dincolo de cele câteva imperfecțiuni semnalate, volumul este, fără nici o discuție, o lucrare valoroasă și are într-adevăr premisele de a deveni o referință obligatorie în domeniu. Varietatea tematică, concentrarea asupra eticii muncii, o temă destul de rar abordată în spațiul excomunist, stilul plăcut și incitant al autoarei contribuie la o lectură captivantă și plină de învățăminte. Aș recomanda cu plăcere lucrarea atât studenților, cercetătorilor și practicienilor din domeniul științelor sociale, cât și publicului larg.

Revenind la paragraful cu care am început această prezentare, trebuie să notez că întrebările pe care mi le adresam în debut nu își găsesc neapărat răspunsuri în cartea Monicăi Heintz. Autoarea nu își propune să răspundă intereselor mele, ci intereselor sale de cercetare, lucru pe care îl rezolvă într-un mod exemplar. În plus, ea reușește să stârnească noi întrebări și probabil va stimula cercetarea în domeniu. Este ceea ce cred că trebuie și poate să facă o analiză bună, rezultând dintr-o cercetare bine proiectată și realizată.

În fine, țin să salut publicarea cărții la Editura Curtea Veche, într-o prezentare grafică de calitate, dar mai ales într-o colecție – „Actual” – în care științele sociale ar putea și cred că ar trebui să fie mai des reprezentate. La urma urmei ele sunt cele care, asemenea Monicăi Heintz, se ocupă cu prezentul (cu viitorul și trecutul) societății și indivizilor.

Bogdan Voicu

Note

1. Antropologia, la noi, a fost vreme îndelungată și este încă percepută adesea, de publicul larg, exclusiv drept antropologie fizică. Am simțit astfel nevoia de a adăuga atributul de social, fără a face însă o opțiune pentru a defini antropologia drept socială sau culturală, ci pur și simplu preluând eticheta utilizată de Monica Heintz.
2. Am întâlnit acest lucru extrem de frecvent, în cadrul discuțiilor cu autoritățile locale din țară în perioada 2002-2004, o asemenea ipoteză. Corupția, mi s-a explicat, este la fel de mare peste tot. Dar „ei” (UE, SUA) se iau de „noi” pentru că suntem „mai mici” și ultimii veniți. Explicația respectivă era reacția la acuzele de corupție formulate frecvent de raportorii Comisiei Europene, de Transparency International, de presa internațională și românească. Fără să am dovezi în acest sens, altele decât unele discuții informale cu funcționari din administrația guvernamentală centrală, inclin să cred că explicația respectivă circula informal ca fiind și punctul de vedere al conducerii partidului care era la guvernare.

Bibliografie

- Deacon, Bob. (1992). East Europe Welfare : Past, Present and Future in Comparative Context, Bob Deacon (ed.), *The New Eastern Europe. Social Policy : Past, Present and Future*, Sage, Londra, Newbury Park, New Delhi: 1-30.
- Chelcea, Septimiu. (1994). *Personalitate și societate în tranziție*. București : Editura Tehnică.
- Mărginean, Ioan (ed). (2006). *Quality of Life in Romania and Bulgaria*, European Foundation for Improving Living and Working Conditions, Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Orshansky, Mollie. (1963). Counting the Poor : Another Look at the Poverty Profile, *Social Security Bulletin* 28.
- Verdery, Katherine (2003). *Socialismul : ce a fost și ce urmează*. Iași : Editura Institutul European, (ediția originală, în limba engleză, 1996).
- Voicu, Bogdan. (2005a). Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. Volumul I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor. Iași : Expert Projects.
- Voicu, Bogdan. (2005b). *Penuria Pseudo-Modernă a Postcomunismului Românesc. Vol. II. Resursele*. Iași : Expert Projects.
- Zamfir, Cătălin. (1995). Politicile sociale în Europa de Est în tranziție și Politica socială în România în tranziție, Elena Zamfir și Cătălin Zamfir (coord.). *Politici sociale : România în context european*, București, Editura Alternative, 408-437.

Cristian Barna, *Terorismul, ultima soluție?* București, Editura TopForm, 2005 (200 p.)

Terorismul este un „fapt social” relativ recent, chiar dacă pot fi identificate în istorie manifestări relativ similare, abia în ultimii ani fenomenul așa-zisului „terorism nou” luând o asemenea amploare și generând consecințe atât de profunde încât se află în prim-planul agendei politice, economice, militare și sociale a organizațiilor interguvernamentale și statale.

Altfel spus, terorismul a pătruns în cotidianul vieții de zi cu zi, actorii guvernamentali elaborând strategii antiteroriste, iar agențiile interguvernamentale, cum ar fi ONU sau Comisia Europeană, implicându-se în promovarea unei susținute lupte contra fenomenului terorist prin adoptarea unor documente cu valoare juridică la nivel internațional.

Trebuie menționat că toate acestea au anticipat, oarecum, preocuparea lumii academice pentru analiza, cu metodele ei specifice, a acestui fenomen, existând un decalaj între formele efective ale terorismului și antiterorismului, cadrul legal-